

**ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՍՔՏՈՒՄ**

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՍԱՐՋԱՆՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
գիտակրթական միջազգային կենտրոն
գիտահետազոտական աշխատանքների գծով փոխտնօրենի օգնական
viktorya.sarjanyan@isec.am

Համառոտագիր

Այսօր աշխարհը որդեգրել է կայուն զարգացման հայեցակարգ, որի հիմքում դրված է հասարակության քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական խնդիրների ամբողջականացումը:

Սույն հոդվածի արդիականացումը կասպված է ժողովրդագրական հիմնահարցերի լուծման առաջնահերթության հետ:

Պետական ժողովրդագրական քաղաքականության նպատակն է նվազեցնել բնակչության բնական անկման տեմպերը, կայունացնել բնակչության թվաքանակը, ինչպես նաև բարելավել կյանքի որակը և բարձրացնել կյանքի տևողությունը:

Ժամանակակից Հայաստանում ժողովրդագրական ճգնաժամի խնդիրը տարեցտարի ավելի ու ավելի հրատապ է դառնում:

Իրենց հերթին ժողովրդագրական իրավիճակը սրում են տնտեսական ճգնաժամերը. ծնելիության անկում, հիվանդացության և մահացության բարձր ցուցանիշներ, կյանքի տևողության կրճատում: Արդյունքում բնակչության միգրացիոն շարժունակությունը հասնում է աննախադեպ չափերի, մեծանում է փախստականների հոսքը:

Նշված գործոնները հնարավորություն են տալիս որակել ներկայիս ժողովրդագրական իրավիճակը որպես ճգնաժամ, որը վտանգ է ներկայացնում պետության ազգային անվտանգության համար: Հետևաբար, ազգային անվտանգության համակարգում երկրի պաշտպանական և տնտեսական անվտանգության ապահովումը, հասարակության մեջ հասարակական-քաղաքական կայունության պահպանումն ու ժողովրդագրական բաղադրիչը ձեռք է բերում գերակա նշանակություն:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. ժողովրդագրություն, ծնելիություն, մահացություն, միգրացիա, տնտեսական ճգնաժամ, պետական անվտանգություն:

ПУТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РА

ВИКТОРИЯ САРДЖАНЫАН

Национальная академия наук Республики Армения

Международный научно-образовательный центр

помощник заместителя директора по научно-исследовательским работам

viktorya.sarjanyan@isec.am

Аннотация

Сегодня в мире принята концепция устойчивого развития, в основе которой лежит интеграция политических, социально-экономических и экологических проблем общества.

Актуальность данной статьи связана с приоритетом решения демографических проблем.

Целью государственной демографической политики является снижение темпов естественной убыли населения, стабилизация численности населения, а также повышение качества жизни и увеличение продолжительности жизни.

Проблема демографического кризиса в современной Армении с каждым годом становится все более актуальной.

В свою очередь, демографическая ситуация усугубляется экономическими кризисами, снижением рождаемости, высокими показателями заболеваемости и смертности, сокращением продолжительности жизни. В результате миграционная подвижность населения достигает небывалых показателей, увеличивается поток беженцев.

Названные факторы позволяют квалифицировать сложившуюся демографическую ситуацию как кризисную, создающую угрозу национальной безопасности государства. Поэтому в системе национальной безопасности первостепенное значение приобретает обеспечение обороноспособности и экономической безопасности страны, поддержание социально-политической стабильности в обществе и демографическая составляющая.

Ключевые слова и словосочетания: демография, рождаемость, смертность, миграция, экономический кризис, государственная безопасность.

WAYS OF REGULATING DEMOGRAPHIC ISSUES IN THE CONTEXT OF THE RA SOCIAL POLICY

VIKTORYA SARJANYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

International Scientific-Educational Center

Assistant of the Deputy Director on Research Affairs

viktorya.sarjanyan@isec.am

Abstract

Today, the world has adopted the concept of sustainable development, which is based on the integration of political, socioeconomic and environmental problems of the society.

The modernization of this article is limited to the priority of solving demographic problems.

The goal of the state demographic policy is to reduce the rate of natural population decline, stabilize the population size, as well as improve the quality of life and increase life expectancy.

The problem of the demographic crisis in modern Armenia is becoming more and more urgent every year.

In turn, the demographic situation is aggravated by economic crises, declining birth rates, high morbidity and mortality rates, and reduced life expectancy. As a result, the migratory mobility of the population reaches unprecedented levels, and the flow of refugees increases.

The mentioned factors make it possible to qualify the current demographic situation as a crisis that poses a threat to the state's national security. Therefore, in the national security system, ensuring the defence and economic security of the country, maintaining socio-political stability in the society, and the demographic component acquires paramount importance.

Keywords and phrases: demography, birth rate, mortality, migration, economic crisis, mortality, state security.

Տեսամեթոդական մաս: Ժողովրդագրությունը (հուն.՝ *δημος-ժողովուրդ* և *γραφω-գրաֆիա*) գիտություն է, որն ուսումնասիրում է բնակչության չափը, տարածքային բաշխվածությունը և կազմը, դրանց փոփոխությունները, բնակչության շրջանում այդ փոփոխությունների պատճառներն ու հետևանքները, սոցիալ-տնտեսական գործոնների և փոփոխությունների կապը:

Ժողովրդագրությունը կամ դեմոգրաֆիան գիտություն է բնակչության վերարտադրության օրինաչափությունների մասին: Եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ մտավ գրեթե 200 տարի ավելի ուշ, քան հայտնվեց այն գիտությունը, որին պետք է բնորոշեր: Առաջիններից մեկը, ով «Ժողովրդագրություն»-ն անվանեց նոր գիտությունը, շվեյցարացի մաթեմատիկոս Կրիստոֆ Բերնուլլին էր: Հեղինակն իր աշխատանքներում օգտագործել էր «բնակչության ուսումնասիրություն» անվանումը [1, էջ 92]:

«Ժողովրդագրություն» եզրույթն առաջին անգամ օգտագործվել է 1855 թվականին ֆրանսիացի գիտնական Աշիլ Գիլյարի «Մարդկային վիճակագրության տարրեր կամ Համեմատական ժողովրդագրություն» գրքում: Հեղինակը ժողովրդագրությունը դիտարկում էր որպես «մարդկանց բնական և սոցիալական պատմություն» կամ առավել նեղ իմաստով՝ «մաթեմատիկական գիտելիքներ բնակչության ընդհանուր շարժի, ֆիզիկական, քաղաքացիական, մտավոր և բարոյական վիճակի մասին» [2, էջ 120]:

Ժողովրդագրությունը մշակում է ազգաբնակչության տեսությունն ու քաղաքականությունը, նշում երկրագնդի բնակչության վիճակն ու շարժի հեռանկարները: Այս գիտության մեջ կենտրոնական տեղ են գրավում բնակչության վերարտադրությունը, նրա թվաքանակի, կազմի տեղաբաշխումն ու փոփոխությունները:

Ժողովրդագրության մեջ, ինչպես մյուս գիտություններում, տեղի է ունենում մասնագիտացման գործընթաց: Գոյություն ունեն աշխատանքի մի քանի ուղղություններ՝

- ժողովրդագրական տեսություն,
- բնակչության և ժողովրդագրական գործընթացների վերաբերյալ առաջնային տվյալների հավաքում,
- ժողովրդագրական գործընթացների նկարագրություն,
- մաքուր կամ ֆորմալ ժողովրդագրություն (հաշվի է առնում ժողովրդագրական երևույթների քանակական հարաբերակցությունը, գործընթացները, կառուցվածքները, փոփոխությունները, նրանց ազդեցության տակ գտնվող բնակչության չափն ու կազմը),
- ժողովրդագրական վերլուծություն,

- պատմական ժողովրդագրություն և այլն:

Ժողովրդագրական երևույթները պայմանավորում են բնակչության զարգացումն ու փոփոխությունները, իսկ ժողովրդագրական գործընթացը հանդես է գալիս որպես մարդկանց կյանքում տեղի ունեցող նույն իրադարձությունների հաջորդականությունն, որը կարևոր դեր է խաղում սերնդափոխության ժամանակ:

Բնակչության և նրա կազմի փոփոխությունները ժողովրդագրական հետազոտություններում ուսումնասիրվում են քանակական և որակական տեսանկյունից, իսկ մարդկանց դեմոգրաֆիկ հատկանիշները ծառայում են ինչպես ամբողջ բնակչության բնութագրման, այնպես էլ կոնկրետ խմբերի առանձնացման համար՝ որպես հետազոտման ինքնուրույն օբյեկտ **[3, էջ 25]**:

Ժողովրդագրական հիմնախնդրի էությունը 20-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչ օրս աշխարհի բնակչության չափազանց արագ և անհավասար աճի մեջ է: Առաջին հերթին սա կապված է բնակչության աճի բարձր տեմպերի հետ: Մեծանում է բնակչության խտությունը հատկապես խոշոր քաղաքներում: Այս հիմնախնդիրն ունի առանձնահատուկ կարևորություն, քանի որ նրա լուծումից մեծապես կախված է համաշխարհային մի շարք հիմնախնդիրների լուծումը:

Աշխարհի ժողովրդագրական իրավիճակն ուսումնասիրելիս բախվում ենք երկու բացարձակապես հակադիր կարծիքի, որոնցից մեկի համաձայն շուտով կզգանք ժողովրդագրական ռումբի պայթյուն, իսկ մյուսի համաձայն՝ գտնվում ենք դեպոպուլյացիայի եզրին **[4, էջ 15]**:

XIX դարի վերջում և հատկապես XX դարում երկրի բնակչությունն աճի այնպիսի տեմպեր ընդունեց, որ սարսափեցրեց ժողովրդագրությամբ զբաղվող շատ մասնագետների: Նրանց կարծիքով՝ եթե ժողովրդագրական խնդիրները չլուծվեն, այլևս ոչ մի խնդիր չի լուծվի: Աշխարհի բնակչության աճի շարժընթացը պատկերացնելու համար էքսկուրս կատարենք հազարամյակների միջով:

ՄԱԿ-ի բնակչության հարցերով հանձնախմբի տնօրեն Ջոն Ուիլմոսի դիտարկմամբ վերջին տասնամյակի ընթացքում բնակչությունը կավելանա մեկ միլիարդով, իսկ դարավերջում մոլորակի վրա կապրի 11 միլիարդ մարդ: Աճը կլինի չափազանց անհավասար, քանի որ Աֆրիկայի բնակչությունը կկրկնապատկվի, իսկ Հնդկաստանի բնակչությունը կգերազանցի Չինաստանին:

իրադարձությունների զարգացման այս հեռանկարում եվրոպացիները կկանգնեն դեմոգրաֆիական խնդիրների առջև [5]:

Դարեր շարունակ եվրոպական ընտանիքներն ունեցել են հինգ և ավելի երեխա, քանի որ եկեղեցին խստիվ արգելել է հակաբեղմնավորիչների կիրառումը: Նրանք ծննդաբերել են այսպես կոչված «պահեստային տարբերակ ունենալու համար»՝ մանկական բարձր մահացության պատճառով: Բացի այդ, ունենալ ավելի շատ երեխաներ, նշանակում էր տարիներ շարունակ ստանալ անվճար օգնություն: Պատվաստանյութերի կիրառման արդյունքում երեխաների մահացության ցուցանիշը նվազեց: Մարդիկ տեղափոխվեցին քաղաքներ, մարդասիրական նկատառումներով արգելվեց երեխաների աշխատանքն, իսկ կանայք գնացին սովորելու և աշխատելու: Այս քաղաքականության արդյունքում երեխաների թիվը կտրուկ նվազեց: Եթե մարդկության համար կիրառենք միջին թվաբանական հաշվարկ, ապա կտեսնենք, որ համամասնորեն մեկ կինը ունենում էր 3 երեխա: Իհարկե, հաշվի են առնվում տարածաշրջանիային տվյալները: Աֆրիկացի կանայք միջինում ունենում են 5 երեխա, ինչի արդյունքում, եթե անգամ որոշ երկրներում նկատվի ծնելիության անկում, այսօրվա բարձր ցուցանիշի պայմաններում տեղի կունենա բնակչության թվի աճ:

Եվրոպայում, ներառյալ Ռուսաստանում, յուրաքանչյուր կնոջ բաժին է ընկնում 2-ից քիչ երեխա: Սա չի ապահովում բնակչության վերարտադրություն:

Բնակչության «բնական» կամ «կենսաբանական» էությունը դրսևորվում է ծնելիության և մահացության հետևանքով սերնդափոխության գործընթացում մշտապես ինքնավերականգնվելու նրա ունակությամբ: Այս շարունակական գործընթացը կոչվում է բնակչության վերարտադրություն: Ծնելիության, մահացության, ամուսնության և ամուսնալուծության գործընթացները, լինելով բնակչության վերարտադրության բաղադրիչներ, կոչվում են ժողովրդագրական գործընթացներ:

Ժողովրդագրական գործընթացներն ուսումնասիրելու համար օգտագործվում է վիճակագրական ցուցանիշների համակարգ, որտեղ այս բոլոր ցուցանիշները, որպես կանոն, ունենում են քանակական արտահայտություն: Այս ցուցանիշները հիմնված են ժողովրդագրական երևույթների և գործընթացների չափումների վրա [6, էջ 108]:

Անդրադառնանք ժողովրդագրական ցուցանիշներին:

ԾՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ

Ծնելիության և մահացության հետևանքով բնակչության սերունդների նորացման և հերթափոխման գործընթացն անվանում են բնակչության վերարտադրություն:

Ժողովրդագրական ցուցանիշների փոփոխությանը համապատասխան՝ ընդունված է առանձնացնել բնակչության վերարտադրության երեք հիմնական պատմական տեսակ:

Դրանցից առաջինը և ամենավաղը բնակչության վերարտադրության այսպես կոչված **արխետիպն է**: Այն մեծամասամբ տարածված էր պարզունակ հասարակության շրջանում, որը դեռևս գտնվում էր տնտեսության յուրացման փուլում, օրինակ, Ամազոնի հնդկացիների որոշ ցեղեր: Այս ժողովուրդներն ունեն մահացության այնքան բարձր ցուցանիշ, որ նրանց թիվը նվազում է անչափելի արագությամբ:

Երրորդը՝ բնակչության վերարտադրության **«ժամանակակից»** կամ **«ռացիոնալ»** տեսակը, ձևավորվեց ագրարայինից արդյունաբերական տնտեսության անցումով: Վերարտադրության այս տեսակը բնութագրվում էր ծնելիության ցածր մակարդակով, մահացության միջին մակարդակի, ցածր բնական աճի և կյանքի միջին տևողության բարձր ցուցանիշներով: Այն բնորոշ էր տնտեսապես զարգացած երկրներին, որոնք ունեն ավելի բարձր կենսամակարդակ: Ծնելիության ցածր մակարդակն այստեղ սերտորեն կապված էր տարեցների մահացության բարձր մակարդակի հետ [7]:

Բնակչության վերարտադրության ավանդականից ժամանակակից տիպի անցումը սկսվել է 18-րդ դարի վերջին: Արևմտյան Եվրոպայի մի շարք կապիտալիստական երկրներից այն աստիճանաբար տարածվեց մյուս երկրներում և քսաներորդ դարի կեսերին ընդգրկեց ողջ աշխարհը: Տարբեր երկրներում ժողովրդագրական անցումն ունեցավ իր առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշվեցին պատմական զարգացման ողջ ընթացքով՝ հասարակության տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային համատեքստում:

Ընդունված է առանձնացնել բնակչության վերարտադրության **երեք ռեժիմ և երկու տիպ**:

Բնակչության վերարտադրության **առաջին տիպին** բնորոշ է ցածր բնական աճը, քանի որ ծնելիության և մահացության ցուցանիշները ցածր են:

Վերարտադրության այս տեսակը բնորոշ է Մեծ Բրիտանիային, Ֆրանսիային, Իտալիային, այսինքն՝ զարգացած երկրներին: Այս երկրներում դիտվում է **«Ժողովրդագրական ձմեռ»**, այսինքն՝ բնակչությունը **«ծերացման»** միտում ունի:

Երկրորդ տիպի երկրներին բնորոշ է **«Ժողովրդագրական գարուն»**, քանի որ բնակչության ծնելիության ցուցանիշը բարձր է, իսկ՝ մահացությանը՝ չափավոր: Բնական աճը բարձր է, դիտվում է **«Ժողովրդագրական պայթյուն»**:

Այս երևույթը բնորոշ է այնպիսի երկրներին, ինչպիսիք են Եգիպտոսը, Ուգանդան, Սվազիլենդը, Լեսոտոն, Զաիրը, Անգոլան, Նիգերիան, Սուդանը, Սոմալին, ինչպես նաև Լատինական Ամերիայի (Մեքսիկայից հարավ ընկած երկրներին՝ ներառյալ հարավամերիկյան երկրները), օրինակ՝ Կոլումբիան, Բրազիլիան, Պերուն, Բոլիվիան, Վենեսուելան, Նիկարագուան, Հոնդուրասը, Արևելյան և Հարավարևելյան Ասիան (Հնդկաստան, Պակիստան, Կամբոջա, Վիետնամ, Մյանմա, Ինդոնեզիա, Մալայզիա) և այլն [8]:

Ժողովրդագրական պայթյունը բնակչության արագ քանակական աճի պատկերավոր նշանակումն է, որը սկսվել է 1950-ական թվականներին: Այս հայեցակարգի տեսանկյունից բնակչության պայթյունը բնակչության աճի կտրուկ արագացում է՝ պայմանավորված բնակչության վերարտադրության միջանկյալ տիպի հաստատմամբ: Որպես կանոն, այս ժամանակահատվածում մահացության նվազումը զգալիորեն գերազանցում է ծնելիության նվազմանը, ինչը հանգեցնում է բնակչության արագացված աճի [9]:

Բնակչության բնական աճը ծնելիության և մահացության ցուցանիշների տարբերությունն է: Այն չափում են տոկոսներով % յուրաքանչյուր 100 մարդու հաշվով և պրոմիլներով ‰՝ 1000 մարդու հաշվով:

Ծնելիության մակարդակը (մահացության մակարդակը) տարվա ընթացքում տվյալ տարածքում ծնվածների (մահացածների) թիվն է յուրաքանչյուր 1000 մարդու հաշվով (‰) կամ 100 մարդու հաշվով (%) [10]:

Բնակչության վերարտադրությունն ունի երեք ռեժիմ՝ **նեղացված, պարզ և ընդլայնված**:

Նեղացված վերարտադրությունը կամ **դեպոպուլյացիան** դիտվում է Մերձբալթյան երկրներում և ՌԴ-ում, որտեղ ծնելիության մակարդակն ավելի ցածր է, քան մահացությանը, ինչի արդյունքում բնական աճը բացասական է [11]:

Դեպոպուլյացիան երկրի կամ տարածքի բացարձակ բնակչության համակարգված նվազումն է՝ բնակչության նեղ վերարտադրության արդյունքում, երբ հաջորդ սերունդը թվով ավելի քիչ է, քան՝ նախորդը: Սա ենթադրում է, որ մահացության ցուցանիշը գերազանցում է ծնելիության ցուցանիշին, և գործում են հանգամանքներ, որոնք հանգեցնում են մեծ թվով մարդկանց կորուստների, օրինակ՝ պատերազմ, համաճարակ և այլն: Այսիքն՝ դեպոպուլյացիայի ժամանակ նկատվում է բնակչության նվազում [12]:

Պարզ վերարտադրության դեպքում բնական աճը մոտ է 0-ին: Այս տեսակը դրսևորվում է Իտալիայում և Մեծ Բրիտանիայում:

Ընդլայնված է այն վերատադրությունը, որի դեպքում բնական աճը մեծ է և դիտվում է «ժողովրդագրական պայթյուն» օրինակ՝ Քենիայում:

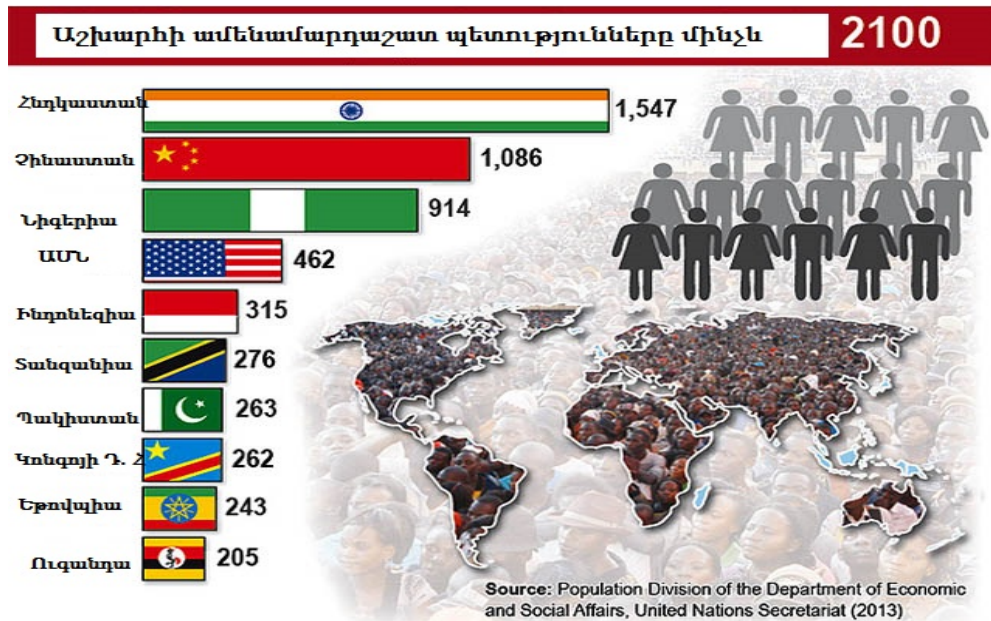
Տարբերակում ենք բնակչության **բացարձակ և հարաբերական աճ**:

Բնական աճ (**բացարձակ**) = Ծնելիության ցուցանիշ – Մահացության ցուցանիշ:

Բնական աճ (**հարաբերական**) = $(\text{Ծնելիություն} - \text{Մահացություն}) \times 100$ (պրոմիլների դեպքում՝ 1000) / երկրի բնակչության թիվ %, %

Բնակչության բնական աճն իրենցի ներկայացնում է կենսաբանական գործընթաց: Այդ գործընթացի վրա որոշիչ ազդեցություն ունեն հասարակական կյանքի սոցիալ-տնտեսական պայմանները:

Կանխատեսումների համաձայն աշխարհի ամենամարդաշատ պետությունը կլինի Հնդկաստանը՝ գերազանցելով ներկայիս առաջատար Չինաստանին՝ կանխատեսում 2100 թ. [13]:

Աշխարհի վիճակագրական պատկերը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ տնտեսապես զարգացած երկրների մասնաբաժինը համաշխարհային բնակչության մեջ կրճատվում է, իսկ զարգացող երկրների մասնաբաժինն՝ աճում: Վերջիններս որոշիչ ազդեցություն են ունենում բնակչության չափի և վերարտադրության վրա և ձևավորում են աշխարհի ժողովրդագրական իրավիճակը:

Ծնելիության վերահսկումն առաջին անգամ սկսվեց իրականացվել 18-րդ դարում Ֆրանսիայում: Այժմ աշխարհի տնտեսապես զարգացած մոտ 130

երկիր և մոտ 80 զարգացող երկիր վարում է ժողովրդագրական քաղաքականություն, որի ուղղությունը կախված է հիմնականում տվյալ երկրի ժողովրդագրական իրավիճակից:

Ծնելիության ինտենսիվությունը բնութագրելու համար առավել հաճախ օգտագործվում է ծնելիության ընդհանուր գործակիցը՝ տարեկան ծնունդների թիվը 1000 բնակչի հաշվով:

Զարգացող երկրներում գնալով ավելի են դրսևորվում ծնելիության նվազման միտումներ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, դրա ավանդական բարձր մակարդակը դեռ պահպանվում է: Այս երկրներում ընտանիքները շատ ավելի վաղ են ձևավորվում, իսկ երեխաների թիվը չի վերահսկվում:

ՄԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՅԱՆՔԻ ՄԻՋԻՆ ՏԵՎՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Բնակչության մահացության մակարդակի մոտավոր գնահատականը տրվում է ընդհանուր մահացության գործակից՝ տարեկան մահացությունների թիվը 1000 բնակչի հաշվով: Բնակչության մահացությունն աշխարհում մինչև XVIII դ. շատ բարձր էր՝ 40-50%, հետո սկսվեց նրա աստիճանական անկումը: XX դարի 50-ական թթ.-ին այն կազմում էր 19,6%, իսկ դարավերջին՝ 8,9%: Մահացության նվազման գլոբալ գործընթացը տարբեր տեսակի երկրներում հանգեցրեց ցուցանիշների մերձեցման: Ավելին, տնտեսապես զարգացած շատ երկրներում մահացությունն արդեն զգալիորեն ավելի բարձր էր, քան զարգացող երկրներում:

Բնակչության առողջական վիճակի կարևոր ցուցանիշը մարդկանց կյանքի միջին տևողությունն է: *Գիտնականները կարծում են, որ մարդու կյանքի միջին տևողությունը 110-115 և նույնիսկ 120-140: Սակայն բազմաթիվ կենսաբանական և սոցիալ-տնտեսական գործոնների ազդեցությունը հանգեցնում է այս ցուցանիշի զգալի նվազմանը:* Միաժամանակ արձանագրվել են փաստեր, որ կյանքի տևողությունը աճելու միտում ունի: Այսպիսով, եթե 1950 թվականին աշխարհում կյանքի միջին տևողությունը կազմում էր 50 տարի, ապա 1970 թվականին այն հասել է 57-ի, 1990 թվականին՝ 63-ի, իսկ 2000 թվականին՝ 66 տարվա: Զարգացած երկրներում կյանքի միջին տևողությունը կազմում է 74 տարի, զարգացող երկրներում՝ 63 տարի:

Կյանքի միջին տևողության աճը նկատվում է երիտասարդ բնակչություն ունեցող զարգացող երկրներում և տնտեսապես զարգացած երկրներում՝ ցածր կամ բացասական բնական աճ և աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության բարձր համամասնության առկայության դեպքում:

Կյանքի միջին տևողությունը տղամարդկանց և կանանց համար տարբեր է: Աշխարհում կանայք 3 տարով ավելի երկար են ապրում, քան տղա-

մարդիկ: Տնտեսապես զարգացած շատ երկրներում կյանքի միջին տևողության տարբերությունը կանանց օգտին 6-7 տարի է, իսկ Ռուսաստանում այն հասնում է առավելագույնի՝ 12 տարի՝ 61 և 73 համամասնությամբ: Հիմնական պատճառը կանանց մարմնի ճկունությունն է, ինչպես նաև տղամարդկանց շրջանում վատ սովորությունների ավելի լայն տարածումը՝ ակոհոլիզմ, ծխախոտ, ավելի հաճախ տեղի ունեցող պատահարներ, սպանություններ և այլն:

ՄԻԳՐԱՑԻԱ

Յուրաքանչյուր երկրի բնակչության թվաքանակը փոխվում է ոչ միայն բնական շարժի սերնդափոխության, այլև մեխանիկական շարժի՝ միգրացիայի շնորհիվ:

Միգրացիան (լատ. migratio, migro - գաղթ, վերաբնակեցում) բնակչության բռնի կամ կամավոր տեղաշարժն է մի երկրից մյուսը կամ նույն երկրի ներսում՝ կապված մշտական կամ ժամանակավոր բնակավայրը փոխելու հետ:

Տարբերում ենք **արտաքին**՝ միջմայցամաքային և միջպետական, և **ներքին**՝ ներպետական, միջշրջանային և գյուղական բնակավայրերից բնակչության վերաբնակեցումը քաղաքներում:

Արտագաղթի և ներգաղթի գումարն արտահայտում է միգրացիայի ընդհանուր մեծությունը:

Միգրացիան լինում է **կամավոր** և **բռնի**: Եթե անձի միգրացիա կատարելու որոշումը կայացվել է ինքնակամ, առանց արտաքին գործոնների պարտադրանքի, ապա միգրացիան կամավոր է, իսկ եթե որոշումն ընդունվել է արտաքին գործոնների ճնշման ներքո՝ այդպիսի միգրացիան կոչվում է բռնի՝ դեպորտացիա:

Ըստ տարածքի ընդգրկման՝ միգրացիաները լինում են **արտաքին** և **ներքին**: Արտաքին միգրացիաների շարքին դասվում են **արտագաղթը՝ էմիգրացիան, և ներգաղթը՝ իմիգրացիան**:

Էմիգրացիան քաղաքացիների մեկնումն է սեփական երկրից, իսկ **իմիգրացիան**՝ այլ երկրի քաղաքացիների մուտքը տվյալ երկիր: Արտաքին միգրացիաներ դիտվել են մարդկության պատմության ողջ ընթացքում, օրինակ՝ «Ժողովուրդների մեծ գաղթը»:

Արտաքին միգրացիան ըստ տարածքի ընդգրկման կարող է լինել միջմայրցամաքային և ներմայրցամաքային, իսկ ներքին միգրացիան՝ միջշրջանային և ներշրջանային՝ գյուղ-քաղաք:

Ներքին միգրացիան տեղի է ունենում հիմնականում չորս ուղղությամբ՝ **գյուղից քաղաք, քաղաքից գյուղ, գյուղից գյուղ, փոքր քաղաքից մեծ քաղաք**: Բազմաթիվ երկրներում ներքին միգրացիաներ կատարվում են նախկինում յուրացված և խիտ բնակեցված շրջաններից դեպի նոր յուրացվող շրջաններ:

Ստորև ներկայացվում են 2015 թվականին միգրանտների թվով առաջատար պետությունները [14]:

Ներգաղթյալների թվով առաջատար պետությունները (2015թ.)
Համեմատած 1960 թ. տվյալների հետ՝ ներկայումս աշխարհում միգրանտների թիվը ավելացել է 165 մլն -ով

1. ԱՄՆ
2. Գերմանիա
3. Ռուսաստան
4. Սաուդյան Արաբիա
5. Մեծ Բրիտանիա
6. Արաբական Միացյալ Էմիրություններ
7. Կանադա
8. Ֆրանսիա
9. Ավստրալիա
10. Իսպանիա

Նշված են այն երկրները, որոնք առաջատար են միգրանտների թվով

Ըստ տեղակայման միգրացիան լինում է **մշտական, ժամանակավոր և սեզոնային**:

Ըստ եղանակի միգրացիան լինում է՝ **անկազմակերպ և կազմակերպված**:

Ըստ ձևի միգրացիան լինում է **հարկադիր և կամավոր** [15]:

Միգրացիայի գլխավոր պատճառը սոցիալ - տնտեսական է՝ աղքատություն, գործազրկություն և այլն: Միգրացիա կարող է տեղի ունենալ նաև քաղաքական, ընտանեկան-կենցաղային, կրոնական, ազգային, էկոլոգիական և այլ պատճառներով:

Կրոնական շարժառիթով զանգվածային գաղթեր են տեղի ունեցել 1947 թ.-ին Հնդկաստանում, երբ մահմեդականներն առանձնացան Պակիստանում, իսկ Պակիստանից միլիոնավոր հինդուականներ և բուդդայականներ տեղափոխվեցին Հնդկաստան:

Քաղաքական և ազգային միգրացիայի օրինակ է Ադրբեջանից մոտ **400 000** հայերի հարկադրված գաղթը՝ դեպորտացիան, բայց իրականում փախուստը կյանքը փրկելու նպատակով ՀՀ և այլ երկրներ: Վեր-

ջին 20 տարվա ընթացում ՀՀ-ից արտագաղթել է մոտ 1 մլն մարդ՝ հիմնականում սոցիալ-տնտեսական շարժառիթով [16]:

2022 թվականի տվյալների համաձայն բնակչության թվով աշխարհի երկրների դասակարգման մեջ Հայաստանը զբաղեցնում է 137-րդ տեղը՝ 2,963,243 ցուցանիշով: Ռուսաստանը 9-րդն է՝ 145,934,462 ցուցանիշով, Թուրքիան՝ 17-րդը՝ 84,339,067 ցուցանիշով: Նրան 18-րդ տեղում հաջորդում է Իրանը՝ 83,992,949 ցուցանիշով, Ադրբեջանը՝ 90-րդ տեղում է՝ 10,139,177 ցուցանիշով, իսկ Վրաստանը՝ 132-րդը՝ 3,989,167 ցուցանիշով [17]:

Ներգաղթի այլ մեծ տարածքներ են առաջացել ԱՄՆ-ում, Պարսից ծոցի երկրներում և Հարավային Աֆրիկայում: Տնտեսական պատճառներն ընկած են միգրացիոն այնպիսի ճյուղի հիմքում, որը կոչվում է «**ուղեղների արտահոսք**»: Ավելին, այս գործընթացն արդեն ամբողջությամբ յուրացվել է Ռուսաստանի և ԱՊՀ այլ երկրների կողմից: Տնտեսական արտաքին արտագաղթի հետ մեկտեղ կարող են լինել նաև քաղաքական պատճառներ: Նման օրինակներ են գրեթե կես միլիոն քաղաքացիների՝ հիմնականում «մտավորականների»՝ Ալբերտ Էյնշտեյն, Էնրիկո Ֆերմի, Լիոն Ֆոյխթլանգեր, արտագաղթը նացիստական Գերմանիայից, ֆաշիստական Իտալիայից և ֆրանկոիստական Իսպանիայից: Այն բանից հետո, երբ 1970-ականների կեսերին Չիլիում իշխանության եկավ գեներալ Պինոչետը, այս երկիրը լքեց ավելի քան 1 միլիոն մարդ: Լայնածավալ քաղաքական արտագաղթ տեղի ունեցավ նաև նախահեղափոխական Ռուսաստանում, ԽՍՀՄ-ում, Կուբայում, Վիետնամում, Կամբոջայում և շատ այլ երկրներում: Ֆաշիստական Գերմանիայի պարտությունից հետո գրեթե 10 միլիոն գերմանացիներ վերաբնակեցվեցին Արևելյան Եվրոպայի երկրներից Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում: 1950-1970-ական թվականներին գաղութատիրական համակարգի փլուզումը հանգեցրեց նախկին գաղութներից բնակչության վերադարձին մետրոպոլիայի երկրներ [18]:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների մասին տեղեկությունները ստացվում են ամուսնության և ամուսնալուծության ակտերի հիման վրա, որոնք տրամադրվում են ՀՀ արդարադատության նախարարության քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման (ՔԿԱԳ) գործակալության տարածքային բաժինների կողմից:

Ամուսնության ընդհանուր գործակիցը հաշվարկվում է գրանցված ամուսնությունների քանակի և մշտական բնակչության միջին տարեկան թվաքանակի ցուցանիշների հարաբերությամբ:

Ամուսնալուծության ընդհանուր գործակիցը որոշվում է գրանցված ամուսնալուծությունների քանակի և մշտական բնակչության միջին տարեկան թվաքանակի ցուցանիշների հարաբերությամբ: Հաշվարկվում է 1000 բնակչի հաշվով:

Կանանց, ինչպես առաջին ամուսնության միջին տարիքն, այնպես էլ ամուսնության միջին տարիքն ընդհանուր առմամբ, ավելի բարձր է, քան մոր միջին տարիքը թե՛ առաջին անգամ մայրանալու և թե՛ ընդհանուր առմամբ մայրանալու ժամանակ: Երևույթը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տվյալները հաշվարկված են գրանցված ամուսնությունների հիման վրա, իսկ սովորաբար ամուսնությունների գրանցումներն իրականացվում են որոշակի հետաձգումով՝ երեխայի ծննդից հետո, ինչպես նաև առկա են դեպքեր՝ երկրորդ և այլ ամուսնությունների, որոնց գրանցումը կատարվում է ավելի բարձր տարիքում [19]:

XX դարի վերջին բնակչության շրջանում առաջին ամուսնության տարիքն իջավ՝ կանանց համար 25-ից մինչև 22 տարեկան, տղամարդկանց համար՝ 27-ից մինչև 24 տարեկան: Հատկապես հատկանշական է գյուղաբնակ կանանց առաջին ամուսնության տարիքի նվազումը:

Առավել հաճախ ամուսնալուծություններ նախաձեռնում են կանայք: Մյուս կողմից, տղամարդկանց կրկնակի ամուսնությունն ավելի հավանական է: Տղամարդկանց, հատկապես աշխատունակ տարիքի տղամարդկանց մահացության բարձր մակարդակի պատճառով այրիների համամասնությունը շատ ավելի բարձր է [20]:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունն ուշադրություն է հրավիրում ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման բացառիկ կարևորությունը, որից, ի վերջո, կախված է Հայաստանի ապագան: Այս ամենը կանխորոշում է ժամանակակից Հայաստանի ժողովրդագրական գործընթացների և քաղաքագիտական ուսումնասիրության նկատմամբ ցուցաբերվող հետաքրքրությունը:

Համաձայն «Պետական վիճակագրության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի՝ երկրի ցուցանիշների համադրելիությունը վիճակագրական տվյալների բացարձակ հարեբերականություն չի երաշխավորում, ուստի, պետական վիճակագրությանը հատկացվող ռեսուրսների անհամապատասխանությունը հանգեցնում է վիճակագրական ճեղքերի առաջացման:

Եզրակացություն և առաջարկություններ: Այսպիսով, վերլուծելով սույն աշխատանքը և դրա հետ կապված հետազոտության արդյունքները,

կարելի է եզրակացնել, որ այսօր, հայ հասարակությունը կանգնած է ժողովրդագրական աղետի առջև:

Գաղտնիք չէ, որ պետության զարգացման և տնտեսական քաղաքականության վրա մեծ ազդեցություն ունեն բնակչության թվաքանակն ու կառուցվածքը: Նշենք, որ ժամանակակից աշխարհում բնակչության խնդիրների լուծման բարդությունը դիտարկվում է ժողովրդագրական գործընթացների արդյունքում առաջացող խնդիրների ոչ կառուցողական լուծման դաշտում, ինչն իր հերթին պայմանավորված է երկրների տնտեսության զարգացման կարիքներով:

Արտակարգ իրողություններն ուղղակիորեն ներգործում են վիճակագրական տվյալների ցուցանիշների վրա: Նյութական, բնակարանային, կենցաղային ու այլ գործոնների ազդեցությունը զգալիորեն նվազեցնում է ներկայացված ցուցանիշների բացարձակ և հարաբերական կայունությունը և այդ համատեքստում կարևորվում է բնակչության բնական տեղաշարժը, որը շարունակում է մնալ ժողովրդագրական հետազոտությունների գլխավոր հիմնախնդիրը և կարող ենք ասել, որ ՀՀ-ում բնակչության ծերացման, աշխատունակ բնակչության արտահոսքի, աշխատողների պակասի և ավանդական ընտանիքի փլուզման հետևանքներն այժմ ավելի սուր են, քան երբևէ:

Համեմատական դաշտում վերլուծվեց նաև աշխարհում տիրող ժողովրդագրական իրավիճակը, որի հնարավոր վտանգն աշխարհի բնակչության արագ աճն է: ՄԱԿ-ի կանխատեսումների համաձայն՝ բնակչությունը կշարունակի աճել, բայց ոչ հավասարաչափ, քանի որ հիմնականում ավելանում է զարգացող աշխարհի բնակչությունը:

Աշխարհի բնակչության արագ աճը կապված է շրջակա միջավայրի վրա մարդածին մեծ ճնշումների, կլիմայի փոփոխության խնդիրների, բնական ռեսուրսների սպառման, սննդի պակասի և այլ հանգամանքների հետ: Այս բոլոր դժվարությունների պատճառը ոչ միայն բնակչության աճն է, այլ դրա ոչ կառուցողական լուծումը:

Վերադառնալով մեր իրականության, նշենք, որ ժողովրդագրական գործընթացների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս նախանշել մեր երկրի ապագա զարգացման հավանական սցենարները, իսկ վիճակագրությունն իր հերթին թույլ է տալիս միայն կառուցել օբյեկտիվ պատկեր՝ ցույց տալու համար, թե ինչ է կատարվում աշխարհում:

Հետազոտության արդյունքում բազմիցս արձանագրվեց, որ մեծ թվով երիտասարդ ընտանիքներ այսօր ավելի քիչ երեխաներ են ունենում, քան

տարիներ առաջ, և ավելին, կա նաև անպտղության լուրջ խնդիր, որին առնչվում են թե՛ կանայք և թե՛ տղամարդիկ: Այս ամենը դառնում է ժողովրդագրական խնդիրների առաջացման պատճառ: Բացի այդ, արձանագրվեց, որ տարեց տարի աճում է ամուսնությունների և առաջին երեխայի ծննդյան տարիքը, ինչն իր հերթին նվազեցնում է ամուսնությունների թիվը:

Ամփոփելով ընդհանուր արդյունքները՝ հարկ է նշել, որ ժողովրդագրական ճգնաժամի հաղթահարման բոլոր միջոցները, չնայած որոշակի դրական ազդեցության, չեն կարող արմատապես փոխել երկրում տիրող ժողովրդագրական իրավիճակը, որն իր հերթին պահանջում է օրենսդրական մի շարք համապարփակ, նպատակային միջոցառումների ներդրում և շարունակական վերահսկողություն:

Պարզ դարձավ, որ մարդկանց արժանապատիվ կյանքի որակը կարող է հիմք հանդիսանալ բնակչության վերարտադրության բարելավման համար, քանի որ ներկա ժողովրդագրական իրավիճակը պահանջում է ինչպես պետական, այնպես էլ հասարակական ինստիտուտների միջամտություն: Այս համատեքստում հաստատվեց առաջ քաշված այն վարկածը, որ ՀՀ քաղաքացիների միգրացիայի գլխավոր պատճառը սոցիալ-տնտեսական անկայությունն է: Փորձագիտական հարցման արդյունքում հարցվող փորձագետները բազմիցս նշեցին այս գործոնի դերն ու կարևորությունը:

Ամփոփելով աշխատանքը, կարող ենք նշել, որ ստորև ներկայացված առաջարկները մեծապես մշակվել են՝ հաշվի առնելով ժողովրդագրական տվյալների ոչ դրական փոփոխությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б., Современный экономический словарь. — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 2022, 512 с.
2. Воронцов А. В., Глотов М. Б.. Демография: учебник и практикум для прикладного бакалавриата — М.: Издательство Юрайт, 2016, 287 с.
3. Մուրադյան Յու., Հասարակական աշխարհագրության հանրագիտակ բառարան, Երևան, «ՄՈԱ» հրատ., 2008
4. Мировой демографический взрыв и его проблемы. Москва, Знание, 1978, 63 с.
5. Новости ООН, Глобальный взгляд Человеческие судьбы, Чем вызваны демографические проблемы развитых стран мира? <https://news.un.org/ru/audio/2015/08/1029211>
6. Лысенко С. Н.: Демография, Инфра, Москва, Вузовский учебник, 2010, 108 с.

7. География, Численность населения мира. Естественный прирост и типы воспроизводства населения, <https://geographyofrussia.com/chislennost-naseleniya-mira-estestvennyj-prirost-i-tipy-voisproizvodstva-naseleniya/>
8. Ավագյան Գ., Մարգարյան Ռ., Աշխարհագրություն, Երևան, «Արևիկ», 1999, 62 էջ
9. География, Демографический переход (демографическая революция), <https://geographyofrussia.com/demograficheskij-perexod-demograficheskaya-revoluciya/> География, Глобальные проблемы человечества — демографическая проблема, <https://geographyofrussia.com/globalnye-problemy-chelovechestva-demograficheskaya-problema/>
10. Մարգարյան Ռ., Մանասյան Մ., Հովհաննիսյան Գ., Հովսեփյան Ա., Աշխարհագրություն, Երևան, «Մանմար», 2013, 176 էջ
11. Халтурина Д. А., Коротаев А. В.. Русский крест: Факторы, механизмы и пути преодоления демографического кризиса в России. Москва: УРСС, 2006, 128 с.
12. Синельников А. Б. «Что повысит рождаемость — льготы и пособия для семей с детьми или демографическая саморегуляция? Социологический журнал, Том 26, Номер 2, 2020, с. 174-182
13. Worldometers, World-Population, <https://www.worldometers.info/world-population/2020>
14. Scientific American, Global Migrant Flows: An Interactive Map
15. <https://blogs.scientificamerican.com/observations/global-migrant-flows-an-interactive-map>
16. Մարգարյան Ռ., Մանասյան Մ., Հովհաննիսյան Գ., Հովսեփյան Ա., Աշխարհագրություն, Երևան, «Մանմար», 2013, 176 էջ
17. Մուրադյան Յու., Հասարակական աշխարհագրության հանրագիտակ բառարան, Երևան, «ՄՈԱ» հրատ., 2008
18. Worldometers, Countries in the world by population/2021
19. География, Миграция населения, <https://geographyofrussia.com/migraciya-naseleniya>
20. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու, 2021, ՄԱՍ 6: Ամուսնություններ և ամուսնալուծություններ https://armstat.am/file/article/demog_2017_6.pdf
21. География, Браки и разводы, <https://geographyofrussia.com/braki-i-razvody>